

MAROSI ENDRE:

DÓZSA GYÖRGY PARASZTHÁBORÚJA

Történelmi múltunk haladó hagyományai, ezen belül a társadalmi haladásért vívott harcok egyik legkiemelkedőbb fejezete Dózsa György parasztháborúja volt. Ez a harc méreteiben és jelentőségében kiemelkedik a magyarországi parasztfelkelések és antifeudális mozgalmak közül és méltán sorolható a nagy európai parasztmozgalmak közé. Jóllehet az adott történelmi viszonyok között ez a küzdelem nem végződhetett a parasztság győzelmével, Dózsa népének az ország nagy részére kiterjedő, hősiessé harca politikai-ideológiai hagyománnyá érlelődött. Dózsa katonáinak nevét örökölték a XVII. század bújdosói, Thököly, majd Rákóczi katonái. Dózsa példája, szelleme tovább élt nemzeti, polgári demokratikus és szocialista mozgalmaink sorában. E hagyomány következetes ápolása szocialista kultúrpolitikánk egyik, alapvetően fontos területe. Ma, amikor születésének 500. évfordulója alkalmából Dózsa Györgyre emlékezünk, egyúttal emléket állítunk a parasztháború valamennyi harcosának — és ennek jegyében kíséreljük meg összefoglalni 1514 eseményeit. Áttekintjük a parasztháború történetét, amelyet a harccselekmények alapján öt szakaszra oszthatunk. Röviden kitérünk a háború okainak és következményeinek ismertetésére is.

A XVI. század elején, az európai nagyhatalmak politikájától is függetlenül, Magyarország a német—római császárság és az oszmán birodalom kettős fenyegetése, időnkénti támadásai közt órlódott. 1512-től a török diplomácia és mindenekelőtt a török hadvezetés fő erőit a belső válság leküzdése, majd a perzsa és arab háborúk kötötték le. E bonyodalmak kedvező alkalmat teremtettek rá, hogy a Magyarország felé jobbra csak buzdításként többször is emlegetett törökellenes koalíciós háború lehetőségét valamelyest határozottabb formában vessék fel. Jó alkalmat kínált erre az 1513 tavaszán napirendre tűzött pápaválasztás, amely a magyar Bakócz Tamás ellenében Giovanni Medici, azaz megválasztása után X. Leó javára dőlt el. Mintegy kárpoztásként 1513. június 17-én a pápa bullát bocsátott ki, melyben Bakócz Tamást Magyarország és számos más ország területére keresztes hadjárat hirdetésével bízta meg — teljhatalommal ruházta fel. A hadjáratot a pápa

némi anyagi segéllyel is támogatta, és Ulászló magyar király kérésére engedélyezte az egyházi tizednek hadi célokra történő felhasználását.

A keresztes hadjárat terve eléggé kritikus helyzetben érte az országot. A valós lehetőségeket mérlegelve úgy látszik, hogy az ország teherbirása jelentős külföldi támogatással is csak a védővonal megszilárdítására, aktív védelemre alkalmas állandó hadsereg felállítására lett volna elegendő. A lehetőségeken messze túlmenő keresztes hadjárat megvalósítása döntően az adózó lakosság terheit fokozta: részint a hadjárat súlyos anyagi terheinek vállalásában, részint az élőerők kiállításában. Ezek a terhek még egy viszonylag tehetős lakosságot is érzékenyen érintettek volna — pedig a magyar királyság adózó tömegei még tehetősek sem voltak.

A jobbágyság jogi és vagyoni helyzetének fokozatos romlása már Mátyás uralkodása idején megkezdődött, és ez a folyamat az örökös jobbágyság kialakulása felé fejlődött. Mátyás halála után, a központosított hatalom gyengülése következtében, a jobbágyság tömegeinek helyzete — alapvetően a jogi korlátozás, a feudális terhek növelése, a terményjáradék előtérbe helyezése, az adóbehajtás anarchikus módja és a földesúri elnyomás következményeképp — jelentősen romlott. Ezek a tényezők — amelyeket most bőven nem fejthetünk ki — magyarázatot adnak rá, hogy az 1490-es évektől kezdve az ország egyes területein kisebb-nagyobb parasztmegmozdulások robbantak ki.

1492–93 folyamán a Felvidék északkeleti részén a rablónak nevezett szlovák és magyar parasztok mozgalma a huszitizmus éledését idézte. Ugyanebben az időben Máramaros megye sóbányáiban több hónapig tartó bányászmozgalomról tudunk. Jogaik rendszeresen megnyirbálása, majd Báthory István erdélyi vajda hatalmaskodása miatt egyre romlott a székelyek helyzete is. 1506-ban az ököradó kivétele miatt Marosvásárhely körzetében fegyveres felkelés tört ki, melyet Tomori Pál csak nehezen tudott leverni. A székely, magyar és román lakosság köréből harcba szálló, úgynevezett gonosztevők még erődítéseket is emeltek. 1513-ban Nagyszébenben és más szász városokban okozott riadalmat Székely János felkelése. Az egyházi tized kiterjesztése miatt a rutének, románok és szerbek is elégedetlenkedtek. Az előbbiekből alkotott kép azt mutatja, hogy Magyarország a keresztes hadjárat meghirdetésekor — ingatag nemzetközi kapcsolataival mellett — nehéz, sőt válságos belső helyzetben volt. A keresztes hadjárat meghirdetése, majd a hadsereg toborzása és összpontosítása megteremtette a fegyveres válság kirobbanásának lehetőségét.

A hazatérő Bakócz Tamás 1514 márciusában terjesztette a királyi tanács elé a keresztes hadjárat tervét. Nagyobb vita után Bakócz álláspontja győzedelmeskedett. Április 9-én a budai Szent György téren ünnepélyes keretek között kihírdették a keresztes hadjáratot. 16-án Esztergomban a bíbornok felolvasta a hadbahívó pápai bullát, majd Erdély, Horvátország, Szlavónia és Bosznia területére is rendeletet bocsátott ki. Felhívását azonban több helyütt, így például Erdélyben is, figyelmen kívül hagyták.

A keresztések zöme Rákos mezején gyülekezett, de kisebb táborok voltak Nagyvárad, Bács, Kalocsa és Székesfehérvár körül, Abaúj, Borsod, Békés és Máramaros megyékben. A Mátyás halála után állandósult feudális anarchia egyik következménye azonban az volt, hogy az országnagyok nem vállalkoztak sem a hadba vonulásra, sem a had vezetésére. Távolmaradásuk miatt a fővezérséget Bakócz Tamás a nándorfehérvári őrség éppen kitüntetett lovastisztjére, Székely Györgyre bízta, április 24. táján. Róla, akit az egykorú vagy közel egykorú források Székely Györgynek, a későbbi hagyomány, Istvánffyól kezdve, Dózsa Györgynek nevez, tulajdonképpen azt sem tudjuk, mikor és hol született. Életének 1514 előtti szakaszáról csak feltételezéseink vannak, amelyek elemzése most nem látszik célszerűnek.

A vezér kijelölésekor a pesti kereszties had létszáma csekély lehetett, ám a források becslése szerint egy hónappal később már elérte a 40 000 főt. Ha ezt az adatot elfogadnánk, valóban azt kellene hinnünk — mint Márki Sándor —, hogy Dózsa katonáinak létszáma országos viszonylatban megközelítette a 100 000 főt. Ez a két, egyébként gyakorta hitelesnek tekintett és máig sem helyesbített létszám azonban aligha egyezhet a valósággal. A szükséges adatok hiányában pontos létszám-megállapítást mi sem végezhattünk, de tágabb kitekintésből alkotott becsléssel az eddigi feltételezéseknél közelebb juthatunk az igazsághoz.

Szabó István számításai szerint Magyarország lakossága a kérdéses időben 3,5—4 millió fő körül lehetett. A Dózsa-féle parasztháború azonban nem állította talpra az egész ország lakosságát, hanem döntően a Felvidék délkeleti része, a Duna vonala és Dés—Kolozsvár—Temesvár térségtől határolt területekre, az ország mintegy harmadrészére támaszkodott. De éppen ezeken a vidékeken haladt előre a falvak pusztasodása. Ha mindezt figyelembe véve az adott terület összlakosságát kerekén 1 milliónak számítjuk, és eltekintünk a társadalmi tagozódástól, a feltételezett százezres hadsereg ilyen lélekszámból csak egy egészen modern, a gépi háborúk korában is helytálló mozgósítási aránnyal szervezhető meg. Idézzük fel, hogy az 1848—1849-es szabadságharc idején — az egész ország területére kihatóan, sokkal korszerűbb hadi viszonyok mellett — mintegy 14 millió lakosra számítva, legfeljebb kétszázezer főt számláló haderőt lehetett kiállítani. A Rákóczi-szabadságharc tetőpontján, ugyancsak az egész ország területéről, 3—3,5 milliós lélekszámból, a rendek részvételével együtt is a 100 000 fős hadsereg a becslések felső határa. Mátyás állandó zsoldoseregének létszáma még a 30 000 főt sem érte el. Az oszmán birodalom 1527. évi elszámolásának ebben a vonatkozásban teljes adatai szerint — az Egyiptomban és Szíriában állomásozó csapatokon kívül — a helyőrségek, a reguláris haderő, a szolgálati birtokkal javadalmazott és ennek alapján hadba vonulásra kötelezett katonai és polgári tisztviselők, az általuk kiállított katonák, a különleges alakulatok együttes létszáma 65—70 000 fő lehetett. Dózsa katonáinak Márkinál megadott létszámát az események sem támasztják alá. Pest alatt 40 000 fős haderő nyugodtan megtámadhatta volna Budát, amely mindentől elvágván nem vé-

dekezhett volna sokáig. A további harcok lefolyása, a forrásokkal bizonyítható kényszertoborzás is inkább létszámbányra, mint túlnyomó fölényre utal. Dózsa seregének feltételezett létszámát az ország erőinek felmérésével is összhangba kell hoznunk. Ezeket a seregeket leverték, ami azt jelenti, hogy létszámban eléggé jelentős erőket kell feltételeznünk a másik oldalon is — mégpedig annál nagyobb erőt, minél magasabbra becsüljük a keresztések létszámát. Egy feltételezett 100 000 fős sereg leveréséhez a legszerényebb becsléssel is legalább 40—50 000 fős ellenfelet kell számítanunk. Magyarországon 1498-ban II. Ulászló III., vagy kis dekrétumának 16. cikkelye úgy rendelkezik, hogy 36 kapu vagy jobbágytelek után kell egy jól felfegyverzett lovas-katonát kiállítani, a déli megyékben azonban már 25 kaputól, míg az egytelkes nemesek úgyszintén 36 kaputól adnak egy fegyveres lovas-katonát. Az 1494—1495-ös Ernuszt Zsigmond-féle összeírás szerint az egész országban — Erdélyt és Szlavóniát is ideértve — 275 000 adózó porta volt, vagyis a fenti módon mozgósítható haderő, amely kiegészítette volna a nemesi-királyi sereget, mintegy 10—12 000 főre tehető. Ezek szerint Magyarország nem állíthatott ki egyidőben 150 000 harcoló katonát, és kizárható, hogy Dózsa harcoló hadserege akárcsak megközelíthette volna a 100 000 főt. Sokkal valósabbnak látszik, ha a források némelyikében állított 40—50 000 főt a teljes harcoló paraszti erőre vonatkoztatjuk.

1514 májusában mindenesetre tetemes erő gyülekezett Rákos mezején. Pontos adatok hiányában inkább csak valószínűnek tartjuk, mint állítjuk, hogy a parasztáború katonái jelentős részükben falusi jobbágyok és további jelentős részükben mezővárosi lakosok voltak, míg a többiek között talán a hajdúk képeztek számottevő erőt. De részt vettek a harcban papok, nemesek, diákok, polgárok, sőt talán külföldiek is. Valószínű az is, hogy ez az összetétel tükröződött a parasztháború — források által névszerint ritkán említett — vezetői között is. A parasztok maguk választották vezéreiket és tisztjeiket, ezek között számos pap és prédikátor is található, akik bizonyára az alsó papság alkalmassá eretnek elemeiből származhattak. Dózsa leghíresebb alvezérei öccse, Gergely és Mészáros Lőrinc pap voltak.

A sereg tehát zömmel együtt állt, napirendre kerülhetett a horvátországi hadjárat. E mellékhadszíntéren már 1513-ban, a törökkel folytatott fegyverszüneti tárgyalások elhúzódását kísérve, portyázó harctevékenységet folytattak, némi magyar sikerrel, amely Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát bán nevéhez fűződött. 1514-ben a hadjárat közelebbi célja Horvátország biztosítása, távolabbi célja a velencei kézen lévő Dalmácia visszafoglalása lett volna. Mindkét haditerv végrehajtása feltételezte a horvátországi Knin (Tenen, Tenyő) várának birtoklását. Éppen ezért, amikor 1514-ben a vár a török támadások középpontjába került, a kereszties hadjárat közvetlen célja a vár felmentése volt. A király május 14-én vagy 15-én rendeletben parancsolta meg Dózsa pesti seregének, hogy induljon Knin felmentésére. Az események ekkor váratlan fordulatot vettek. Dózsa főerői Horvátország helyett Cegléd irányába meneteltek. Hátukat Gubacs körzetében Szálerei Ambrus né-

hány ezer fős, jobbára hajdúkból álló serege biztosította. Jobbszárnyukat Lőrinc pap, balszárnyukat Barabás pap osztaga fedezte — a Bácska, illetőleg Heves megye felé menetelve. Számottevő potenciális veszélyt jelentettek az ország többi részén állomásozó keresztések. Adataink szerint Székesfehérvár, Kalocsa, Bács, Nagyvárad körül, továbbá Bihar, Máramaros, Ung, Bereg, Abaúj, Borsod vármegye területén is sokan gyülekeztek. Okleveles adatok alapján tudjuk, hogy Pest, Nógrád, Hont és Heves vármegyék nemessége már április végén fegyverben állt a keresztések megfékezésére. Hasonló módon foglalt állást Kassa városa is. Egyes adatokból feltételezhető, hogy Besztercebánya, Trencsén, Körmöcbánya városaiban szintén készülődtek a kereszt felvételére. További adatok ugyan nem bizonyítják, de az események későbbi menetéből arra következtethetünk, hogy Torda, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Szatmár, Ugocsa, Szabolcs, Zemplén, és Gömör vármegyék területén is keresztések gyülekeztek. Ez az erő az uralkodó osztály számára soha nem tapasztalt súlyú fenyegetést jelentett. Milyen körülmények váltották ki ezt a fordulatot?

Politikai oldalról döntően az osztályellentét éleződése mélyítette el a válságot. A kereszties hadjáratnak már a meghirdetése is a rendek egy részének ellenállásába ütközött. Emiatt a hadsereg toborzásakor a rendek — főként a tehetősebb nemesektől fölfelé — távol is maradtak a seregtől. Az amúgy is feszült belső helyzetben ez a magatartás a keresztések részéről joggal váltott ki felháborodást. A mind feszültebb közhangulatot további baljós hírek hevítették. Az ország jelentős, mezőgazdasági szempontból legfontosabb területén szinte megoldhatatlan gondot jelentett a munkaerő hirtelen kiválása. A földbirtokosok a tavaszi munkák idejére hivatkozva egyre-másra akadályozták a jobbágyok hadba vonulását, sőt a bevonulók hozzátartozóit is zaklatták — olykor meglehetősen kegyetlen módon.

A nemesek fegyverkezésére már utaltunk. A keresztések békés módszerekkel, de sikertelenül próbáltak szót érteni a hadjárat ellenzőivel, mint például Kassa város vezetőivel.

Tetézték a bajt bizonyos — részben már említett, részben ismert — gazdasági-anyagi nehézségek, amelyek közepette a viszonylag hirtelen elhatározott kereszties hadjárat anyagi biztosítása aligha oldódhatott meg. Tény, hogy a keresztések felszerelése a pesti táborban kezdetleges volt. Taurinus szerint hideg fegyvereik javarésze munkaeszköz — kasza, sarló, csákány, ásó, kapa — volt, amit kard és íj egészített ki. Úgy látszik, hogy a döntően gyalogos, kisebbrészt lovas sereg itt még nem rendelkezett tűzérséggel, és megfelelő kiképzésben sem részesült. Ilyen állapotban a sereg csak vereséget szenvedhetett volna. Nem kételkedhetünk abban, hogy ezt maguk a katonák is érezték — és elégedetlenségüknek hangot is adhattak. Seregük, mint Nándorfehérvárnál egykor Kapisztrán keresztesei, csak jól felkészített, jól vezetett reguláris haderővel együttműködve számíthatott volna sikerre, de az előjelek a támogatást illetően nem voltak biztatóak.

A fegyverzet hiányai mellett egészen bizonyos, hogy éllemezési

gondok is felmerültek. A keresztes hadjárat késői elhatározása ugyanis kizárja, hogy az előző évi terméskől bármilyen élelmiszer-tartalékokat halmozhattak volna fel. Az egyre komolyabb gazdasági nehézségek egyfelől a király és az országnagyok visszariadását idézték elő, másfelől a parasztsztrájkok mind radikálisabb formát öltöz elégedetlenségét. A politikai és gazdasági tényezők egyaránt hozzájárulhattak ahhoz, hogy amikor Ulászló király megparancsolta a hadjárat megkezdését, egyúttal megtiltotta a további toborzást. Május 24-én hasonlóan cselekedett Bakócz Tamás is. A több ízben csalódott és végsőkig elkeseredett parasztsztrájkok — akik hosszú együttlétük alatt bizonyára egymást tüzelték —, követték vezéreiket, és a harcot választották. Ez nem minden vita nélkül történt. Istvánffy szerint Mészáros Lőrinc volt az, aki a fegyveres harcra biztatta Dózsát, míg öccse, Gergely, inkább visszatartotta. Nagyon valószínű, hogy Istvánffy elbeszélése csak irodalmi értékű, de magvát, a választás feletti vitát, megerősíti egy augsburgi röpirat tudósítása. Eszerint Dózsák a kételkedőket vallási „csoda” előidézésével győzték meg a többség álláspontjának helyességéről. A kocka mindenképpen el volt vetve.

A parasztháború első, előkészítő szakaszában — május 15—18 között, a zászlóbontástól a ceglédi kiáltványig terjedő időben — a keresztesek felmérték és megnövelték erőiket, egyebek közt tüzérséghez is jutottak. Haditervet készítettek és megkezdtek erőik felvonulását.

Elég nehéz feladat utólag megállapítani Dózsák haditervét. Ha azt állítanánk, hogy kezdettől Temesvár elfoglalására törtek, és ezzel Erdély elfoglalását készítették elő, az események utólagos, és nem is mindenképpen helyes visszavetítésének látszatát kellene elhárítanunk.

De ha a fennmaradt írott források tanúságára várnánk, akkor semmit sem mondhatnánk — hiszen jelenlegi ismereteink szerint Dózsák haditervéről számbavehető adatunk nincs. Ezért mégis az események értelmezéséből kell a haditervre következtetnünk. Ennek során, majd a későbbiekben is, *mai szóhasználatot nevezünk meg néhány fogalmat. Természetesen nem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha e fogalmak tartalma az adott korban egybeesett volna mai tartalmukkal, de a szakzerű leírásához célravezetőbb szóhasználatot nem ismerünk.*

Elég kevésbé lehetett határozott a parasztháború politikai célja, amelyet leginkább — ha nem is a kellő mértékben — a ceglédi kiáltvány alapján körvonalazhatunk. Eszerint a parasztsztrájkok célja az, hogy a király feltétlen elismerésének jegyében megbüntessék a nemességet, amely elárulta a keresztes hadjáratot és ezzel a magyar király fennhatóságát. Ebből következően a hadászati cél aligha lehetett konkrétabb, mint a nemesi főerők szétverésének általános igénye. A keresztesek már ismertett elhelyezkedéséből világosan kitűnik, hogy a hadászati cél megvalósítása harcászati szinten az erők széttagolásának és összpontosításának, illetőleg összehangolt harctevékenységének végrehajtásától függött. Nem kétséges, hogy a paraszthadseregnek megfelelő utánpótlási területre volt szüksége. Egyúttal meg kellett teremteni a

keresztes táborok között az összeköttetést. Másfelől, biztosítani kellett a főerők hátát és szárnyait. Ez a kettős feladat, amely távlatokban megalapozhatta valamennyi erő összefogását, kizárólag azok széttagolása útján volt végrehajtható. A keresztes hadvezetés felismerte ezeket a követelményeket, amit bizonyít a széttagolás időbeli és térbeni végrehajtása. A széttagolt erők aránya és felvonulása arra a következtetésre jogosít, hogy Dózsa a fősereg elé meglehetősen határozott célt tűzött ki. A gyorsan és nagyjából kitérő nélkül végrehajtott menet a Maros vonal elérését célozta, ami tényszerűen ugyan igazolható, de magyarázata nem egészen egyértelmű. A hadjárat későbbi célja, Temesvár elfoglalása, ésszerű indokot jelentene, ha néhány körülmény nem utalna másra. Míután a keresztesek nem a gyülekezéstől kezdve törekedtek a nemesek megtámadására, hanem eléggé hirtelen határozták ezt el, kizárható, hogy országos hírszolgálatuk lett volna. Enélkül azonban nem tudhattak olyan információkról, amelyek alapján Temesvár ostromát már kezdettől céllá jelölhették volna ki. Ezen túlmenően, úgy látszik, Báthory István és csapatainak harctevékenysége döntően közrejátszott abban, hogy a parasztsereg megtámadta Temesvárat. Temesvár csak akkor és azért vált fontos támaszponttá, amikor a nagylaki vereséget, méginkább a Maros-vidéki várak elvesztését követően a nemesi erők védelmébe vonultak, és ebben a várban összpontosultak. Ezt elfogadva, Temesvár elérését nagy valószínűséggel kizárhatjuk a harctervékenységet kezdettől befolyásoló célok közül.

A hadászati főirány megválasztásakor lehetséges, hogy a leginkább veszélyes nemesi ellentámadás színhelyének Erdélyt tartották. A keresztes hadvezetés országos hírszerző hálózat nélkül is bizonyosan tudott arról, hogy Szapolyai ez idő tájt túl a Kárpátokon hadakozott. Talán ezért is, Bihar és Máramaros varmegyékben bizonyosan, néhány erdélyi vármegyében pedig valószínűleg keresztesek gyülekeztek. Az sem látszott lehetetlennek, hogy az 1513-as szászföldi felkelés vagy annak folyománya ismét lángra lobban. A különböző irányokban már gyülekező nemesi csapatok egyébként sem hagytak sok választást.

Nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy szándékoztak-e Dózsák várra támaszkodó bázist létesíteni. Nézetünk szerint — jöllehet a temesvári ostrom látszólag az előbbieket erősíti — erre tagadólag kell felelnünk. Gyula ostroma, legalábbis bevételének megkísérlése, majd a kudarc nyomán a menetvonal késedelem nélküli módosítása és a menet folytatása inkább arra utal, hogy a keresztesek mintegy próbaképp megkísérelték a vár elfoglalását, de azt — helyesen — nem erőltették. A Maros vonal várait ugyan elfoglalták, de így csak utánpótlásukat biztosították, és ezen az áron elmulasztották Temesvár legközelebbi megközelítését. Nem tudjuk, milyen szerepet játszhatott volna Temesvár a keresztesek kezében, ha az első napokban — amíg Szapolyai ellentámadása ki nem bontakozott — elfoglalják. A vár védettségét nem annyira — ekkor még — eléggé korszerűtlen védőműveinek, mint inkább védői számszerű és minőségi erejének köszönhette. Nem látunk bizonyítékot vagy indítékot arra, hogy Dózsa fő-

serege azért hajtott volna végre egyhónapos erőltetett menetet, hogy ebbe a várba bezárkózzon és a többi harcoló seregrésztől elszigetelődjön. Egyébként a hadszíntér más területein, ahol a keresztetek megkísérelték egy-egy vár elfoglalását, siker esetén is rendszerint további portyázó harctevékenységet folytattak, és mindenhol az ezek kapcsán szenvedett vereség miatt számolták fel osztagaikat, nem pedig várvédelemben.

Akárhogyan is ítéljük meg Temesvár szerepét, bizonyos, hogy az Alföld elfoglalása nyomán a vár bevétele egy adott helyzetben fő célja volt a kereszties hadvezetésnek. Az ostrom elhúzódása, még inkább Szapolyai támadása pedig hadászati jelentőségre emelte a vár birtoklását. A háborúnak ebben a szakaszában Dózsa nem tudta végrehajtani erőinek összpontosítását — talán azért, mert erre megfelelő összeköttetése nem volt, vagy talán azért, mert a hadsereg létszáma oly csekély volt, hogy a hadszíntér peremét másként nem védelmezhetette, és azért is, mert több helyen a keresztieseket részenként győzték le. A háború kezdetén az erők széttagolása nélkül a kereszties támadás bizonyára gyors kudarcnak nézett volna elébe. A háború végén azonban Szapolyai támadása a legfontosabb irányban döntő erőfőlényt biztosított, amelyet a kereszties erők összpontosítása, vagy legalább együttműködésük megszervezése nélkül a kereszties hadvezetés nem tudott ellensúlyozni. A harctevékenység értékelése után térjünk át a harcselekmények ismertetésére.

A háború második szakasza, amely május 18—27-e közé esik, közvetlenül a ceglédi hadüzenettel kezdődött s magába foglalta az erők széttagolását, az Alföld megszállását és biztosítását, valamint az erők növelését. A támadás főiránya Cegléd—Maros-völgy volt, míg hadszíntér peremvidékén lényegében a főerők szárnyát és hátát biztosították, feltartóztatva a hadászati külső vonalon egymástól elszigetelve tevékenykedő nemesi csapatokat. A kezdeményezés a belső vonalon a keresztiesek kezében volt.

A főirányban tevékenykedő sereg, amely Dózsa György és valószínűleg Dózsa Gergely vezetése alatt két osztagból állt, Várkonyinál szükséghidat verve átkelt a Tiszán és bevonult Mezőtúrra. Itt korábban már fegyveres összecsapás tört ki nemesek és keresztiesek között. Az utóbbiak néhány elfogott vezérét a nemesek Budára küldték, ahol karóba húzták őket. Ezt most a keresztiesek torolták meg, és ha hinni lehet Szerémi feljegyzésének, Dózsa György maga is kivégeztetett egy királyi adószedőt. A sereg létszáma gyarapodott: csatlakozott hozzá többek között Turkevey Ambrus dévaványai pap csapata. A főerők feltehetően újból egyesült osztagai május 21-én átkeltek a Hármaskörösön és arccal délre fordultak. Szerémi korántsem kétségbevonhatatlan adatai szerint a fősereg létszáma ekkor kétezer lovas és háromezer gyalogos volt. Ezután Békésre vonultak, ahol a sereg élőerőkben tovább növekedett, ha nem is olyan mértékben, mint azt ugyancsak Szerémi feltételezi, aki itt már húszezer embert említ, amelyből az következne, hogy a sereg egy-két nap alatt megnégyszereződött volna. Közlése azonban saját adataival cáfolható, hiszen

csupán egy Lőrinc nevű pap kétezer és Balogh István háromszáz emberének csatlakozásáról tud. Itt érte utól a tábornok Bakócz érsek levelének híre, amelyben a hadjárat beszüntetését rendelte el — természetesen eredménytelenül.

A főerők tovább fejlesztették támadásukat Gyula vára felé. Okleveles adatokból úgy látszik, ekkor még nemesek is csatlakoztak hozzájuk. A várat azonban — amint egy négy évvel később kelt oklevél hírül adja — harccal sem tudták elfoglalni. Ezt követően a parasztsereg délnyugat felé tért ki, és május 24-én Apátfalva körzetében átkelésre alkalmas terepszakaszt keresett. A Maros túlsó partján, Csanád körül nemesi sereg gyülekezett, Csáky Miklós csanádi püspök és Báthory István temesi gróf parancsnoksága alatt, akik elhatározták az átkelés megghiúsulását. Május 25—26-án az ellenfelek többször is összecsaptak. A Csanádtól nyugatra létesített hídfőt a nemesek felszámolták és a folyón átkelve ellenlökést hajtottak végre. A beérkező keresztes főerők élén Dózsa lest vetett, amely elkerülte Báthory és Csáky figyelmét. A Nagylak körzetében kibontakozó csata keresztes győzelemmel végződött, amely még nem volt teljes. Csáky serege ugyanis átvágta magát Csanád felé és a mezőváros falai között védelembe vonult. A keresztesek Csáky nyomában maradtak. Felgyújtották a várost, majd a tovább menekülő püspököt és kíséretét foglyul ejtették. Talán a Budán és máshol kivégzett keresztesek megbosszulására Csáky Miklós püspököt, Ravaszdy Péter alispánt, Telegdy István kincstartót és másokat karóba húztak. Báthory Temesvárra menekült. A nagylaki győzelem olyan siker volt, amely lehetővé tette, hogy a keresztes főerők átkeljenek a Maros bal partjára és a támadást tovább fejlesszék Erdély irányába.

A főirányban tevékenykedő erők biztosítására, nem utolsósorban az erők növelésére harctevékenységet folytattak másodrendű irányokban is, amely inkább menetek végrehajtására és területek megszállására korlátozódott. Még a pesti tábor elhagyásakor elindult Lőrinc pap alvezér osztaga Dél felé, Kecskeméten át Bács irányába. Összefogva a környéken gyülekező kereszteseket, több önállóan tevékenykedő osztagot alakított. A kalocsai keresztesek parancsnoka, Nagy Antal, előbb Baját és Futakot támadta, majd Bodrog és Bács vármegyében tevékenykedett. Bács várát Pogány Benedek fogta ostrom, vagy inkább ostromzár alá. Maga Lőrinc pedig keletre fordult, és miután Szegedet nem tudta, vagy nem akarta, elfoglalni, Csanád körzetében csatlakozott Dózsa főserégéhez.

A főerők balszárnyát biztosítandó, Barabás pap vezetésével még Várkonyinál egy kisebb, már említett osztag fordult északnak. Feltehetően kis létszáma és az arrafelé igen aktív nemesek miatt azonban valahol Heves közelében védelembe vonult.

A főerők hátát védelmező pesti keresztesek Száleresi Ambrus parancsnoksága alá rendelve aktív harctevékenységgel kötötték le a budai nemesi erőket. Május 19-étől már akciókat hajtottak végre. 24-én legyőzték Perényi nádor csapatát és elfoglalták Buda városát. 25-én kolostorokat támadtak meg. A király felkelést rendelt el a keresztesek

megfékezésére, egyelőre kevés sikerrel, mert a bizonyára kis nemesi had Bornemissza János vezetésével nem mert velük harcba bocsátkozni.

Bihar vármegyében, Szalonta környékén, megközelítőleg Gyula ostroma idején, Mihály köleséri pap vezetésével keresztések támadtak meg nemesi kúriákat. Miklós deák, Jeromos kántor és — a legenda szerint, bár ez lehetetlenség — Mészáros Lőrinc pap vezetésével egy másik osztag Kőrösszeg lakótornyos várát ostromolta, sikertelenül. Ezzel ellentétben a vár felmentésére Pöstyéni Gergely parancsnoksága alatt igyekvő nemesi sereget megfutamították és Nagyváradig üldözték, majd a sikert Székelyhíd—Dés—Radna irányába tovább fejlesztették. Bihar vármegye területén még egy harmadik osztagról is van okleveles adat, amelyik ismeretlen parancsnok vezetésével Kengyel mezőváros körzetében folytatott harcokat.

Máramaros vármegyében, amint ezt az 1514:34 törvénycikk felrója, majdnem minden nemes pártját fogta a parasztnak és részt vett ezeknek minden gonosz és veszedelmes tetteiben.

Abaúj és Borsod vármegyében is gyülekeztek a parasztnak. Bebek János gömői főispán már május 28-án hírül adta a kassai bírónak, hogy a keresztések ellen táborba szállnak Egerben, Pest, Nógrád, Hont és Heves vármegye nemesseivel együtt.

Bagoly Ferenc parancsnoksága alatt Gönc körzetében is keresztések tartózkodtak. Harctevékenységről ezeken a területeken nincs adatunk. A felvidéki városokra korábban már utaltunk.

A háború második szakaszát értékelve megállapíthatjuk, hogy a keresztések a fő- és másodrendű irányokban egyaránt harcászati sikereket arattak, amelyek együttesen azt eredményezték, hogy hadjáratuk közelebbi célját, az Alföld elfoglalását és biztosítását, továbbá a déli hídfő létesítést teljesítették. A kezdeményezést mindenhol kezükben tartva megteremtették a szétszórtan tevékenykedő csapatok többsége között az összeköttetést, habár az együttműködés megszervezése általában nem történt meg.

A háború harmadik szakaszában, május 28—június 15 között Dózsa főerői továbbfejlesztették támadásukat a Temesköz elfoglalására. Szerémi adataiból úgy tűnik, szerb katonákkal gyarapodott a sereg és két oszlopban, a Maros folyó két partján vonult kelet felé. Ezzel egyidőben a rendek is határozott ellenintézkedések sorát kezdték meg. A királyi tanács ülése után, május 29-én, a király nemesi felkelést hirdetett meg, részint Perényi Imre nádor, részint Báthory István temesi gróf alá rendelve. Talán már ekkor Szapolyait bízták meg az egységes fővezér-séggel. Mindamellet királyi közvetítőt is küldtek Dózsához, eredménytelenül.

Időközben a keresztés főerők sorozatos harcászati sikereket értek el. Előrevetett, vagy önállóan tevékenykedő osztagok feldúlták a nemesi kúriákat, ellenállás nélkül elfoglalták a zádorlakai kastélyt a Maros jobb partján. A csáléi várát nemesei feladták, sőt csatlakoztak a keresztésekhez. A bal parton ellenállás nélkül behódolt Arad mezőváros. Egy osztag elfoglalta Világos várát. A főerők ezután kísérelték meg a Ma-

ros két partján fekvő Lippa mezőváros és Solymos vár elfoglalását. A jobb parton Lippa június 7-én be is hódolt az ideérkező Dózsának. Solymos őrsége azonban 2 napig ellenállt. Talán még az ostrom alatt a főerők tovább indultak Temesvár felé, ahová 15-én érkeztek meg.

Mialatt Dózsa főserége teljesítette feladatát, a másodrendű irányokban váltakozó sikerrel harcoltak a keresztések.

Talán Dózsa közeledtére Csanád, Arad és Zaránd vármegyékben is megmozdulások kezdődtek. Miután az erdélyi nemesség június 7-től a dévai táborban gyülekezve Szapolyai erdélyi vajdára várt, a többi vármegyében is nagyobb lehetőség nyílt a felkelés kiszélesítésére. Egy Albert nevű kereszties vezetésével Beszterce körzetében, mintegy a bihari keresztiesek radnai portyája következményeként, egy osztag kelt harcra. Kolozsvár városa egyezsége lépett Nagy János hadnaggyal. Torontál és Temes vármegyét, továbbá a szörényi bánságot Dózsa kiküldött osztagai portyázták végig. Az erdélyi Fejér vármegyében a felkelők elfoglalták Kecskés várát. A Torda megyei parasztek bevettek a torockószentgyörgyi várat. De a szászok és székelyek nem csatlakoztak a felkeléshez, sőt csapatokat állítottak ki Dózsáék ellen.

A Bihar megyében harcoló keresztiesek Nagyvárad várába szorították Pöstyéni Gergely nemeseit, majd tartós, bár eredménytelen ostromba kezdtek.

Szatmár, majd innen Szabolcs vármegye területére is áttért a felkelés. Máté pap és Nagy György vezetésével, nemesek részvételével tevékenykedtek a keresztiesek, de harcokról nincs adatunk.

Ung vármegyében egy névtelen barát buzdította a lakosságot. A nemesség egy királyi oklevél szerint közülük sokat börtönbe zárt. Bereg vármegyében Halábory János nemesember vezetésével rövid ideig keresztiesek harcoltak, de a megyei nemesség szétverte őket. Ugocsa vármegyében a parasztek, nemesi segédlettel, sikertelenül ostromolták Nyalábvárát.

Zemplén vármegyében a keresztiesek elfoglalták a sárospataki várat, de nem boldogultak Tokajjal. Borsod és Abaúj vármegyében a Szikszón összpontosított nemesi haderő nem engedte kibontakozni a felkelést. Ezt segítette elő Kassa város magatartása is.

Heves vármegyében Pásztó körzetében június 10-e körül Nógrád, Hont, Pest és Heves megye nemessége szétvert egy kereszties csapatot, amelyet talán András deák, pásztói tanító vezetett. Nem bontakozhatott ki a Gömör megyei mozgalom sem.

Buda és Pest körzetében a nemesek erőiket összpontosították, míg a keresztiesek lényegében tartózkodtak a harctól. Délebbre Bács várával nem bírt Pogány Benedek. Borbás pap vezetésével egy osztag átkelt a Dunán és szerbekkel kiegészülve nyomult előre Szalánkeménig, ahol valószínűleg a naszádosok is csatlakoztak hozzájuk. Péterváradnál a különítmény nagyobb része visszatért a Duna bal partjára, másik része Nagy Radoszláv parancsnoksága alatt egy ideig még a túlparton harcolt. Később ez az osztag Temesvár felé indult, és elfoglalta Titelt is. Nagy Antal katonáinak behódolt Pétervárad. Mindamellet a nemesség ezen a vidéken is készülődött a harcra.

A háború harmadik szakaszáról megállapíthatjuk, hogy a keresztes főerők, újabb harcászati sikereik ellenére, harctevékenységük célját, úgy látszik, rosszul választották meg. Csanád alól nem közvetlenül Temesvár ellen indultak, és az a két hét, amelyet a gyenge és viszonylag jelentéktelen várak elfoglalására fordítottak, lehetőséget adott a nemesi erők összpontosítására Déva körzetében. A várak ostromával, méginkább Temesvár megszállásával a keresztes főereg elvesztette mozgékonyágát és fokozatosan kiengedte kezéből a kezdeményezést.

Kiegyenlítődték az erőviszonyok a másodrendű irányokban is. Jól lehet kifejezett vereséget a keresztesek — a pásztói csata és az ungi harcok kivételével — nem szenvedtek, maguk sem törekedtek harcra. Még a legsikeresebb, bácsbodrogi irányban is csak kisebb jelentőségű, a nyílt ütközeteket mellőző támadásokra vállalkoztak. Sokszor vár-ostromok emésztették fel erejüket, például Nyalábvár, Tokaj, Bács, Nagyvárad körül. Nem történt számottevő kísérlet az erők összpontosítására vagy összehangolására, amelyet még a temesvári ostrom idején is a siker reményében lehetett és kellett volna végrehajtani. Abból a tényből, hogy Dózsa a főerőket erőszakos toborzással egészítette ki, arra következtethetünk, hogy a veszteségek pótlása terén nehézségek voltak.

A háború negyedik szakaszában, június 15—július 15. között a keresztes főerők időpazarló és eredménytelen ostromot kezdeményeztek Temesvár alatt. A várat, Erdély kapuját, Báthory István védelte. A Temes és Béga folyók összefolyásától védett vár ostrománál a keresztesek számos jelét adták katonai tudásuknak és elszántságuknak. Miután felismerték, hogy erejüket meghaladó feladat volt a vár megvévéása, a kiéheztetés eszközéhez folyamodtak. Dózsa portyái rendszeresen ellátták utánpótlással a sereget, míg közben a szorongatott Báthory egyre-másra küldözgette segélykérő leveleit a királyhoz, s nem utolsósorban személyes ellenfeléhez, Szapolyaihoz. Levelei nyomán Ulászló június 27-én már polgárokat is behívott fegyverbe a keresztesek ellen, Szapolyai pedig július elején elindult Temesvár felé. Dózsáékhoz alig érkezett erősítés, ezek közül is Nagy Radoszlávot árulás miatt ki kellett végezni. Dózsa mégis szembefordult Szapolyaival, ám a parasztsereg hősie harc után vereséget szenvedett. Dózsát Petrovics Péter megsebesítve elfogta. Fogságba esett Dózsa Gergely is. Leginkább a keresztes balszárny katonái tudtak elmenekülni, köztük Lőrinc pap is, aki a vereség után megkísérelte összegyűjteni a sereg maradványát. De a vereség döntő volt.

A másodrendű irányokban is mindinkább a nemesi csapatok kerültek fölénybe. Kecskés várat visszafoglalták. A többi erdélyi mozgalomról nincs adatunk.

Bihar vármegyében, még a temesvári ostrom idején, mindhárom keresztes osztag kegyelmet kért és kapott.

Barabás pap lehetett annak az osztagnak a vezére, amelyik elhagyta hevesi táborát, és Eger felé előrenyomulva június 21-én megkísérelte Debrő várat menetből elfoglalni. Drágffy János vezetésével Pest, Nógrád, Hont és Heves vármegye serege, amely hatvani táborából in-

dult a keresztések ellen, harc közben ütött rajtuk, és győzelmet aratott. Taurinus szerint Dózsa újból harcba szólította őket, új vezért rendelve fölélük, Márton pap személyében. A keresztések ezúttal méginkább túlértékelve lehetőségeiket, Eger ellen indultak. Az egri püspök, Taurinus szerint mindössze 300 fős csapata ugyanis Maklárnál szétverte őket, feltehetően július elején. Ez a vereség a környéken a mozgalom végét jelentette.

Buda és Pest körzetében a harcok kölcsönös szüneteltetése a nemesi csapatoknak kedvezett. A pesti és budai polgárokkal alaposan megnövekedett sereg valószínűleg június 21-én, Bornemissza János vezetésével átkelt a Dunán. A kereszties csapatok harci szelleme ekkorra már gyenge volt. Száleresi Ambrus sok hívével megadta magát, a még ellenálló hajdúkat Tomori Pál serege szétverte. Ez megpecsételte a pestkörnyéki keresztések sorsát.

Június végén bontakozott ki a parasztháború a Dunántúl egyes területein. Székesfehérvár, Veszprém és a Bakony hegység környékén Sós Demeter osztaga folytatott harctevékenységet, jelentősebb sikert azonban nem ért el.

Tolna vármegye területén egy névtelen szerzetes vezérletével nagyobb, egy olasz forrás szerint ágyúkat is alkalmazó osztag megtámadta a Sár mentén épült Anyavárat, más néven Sártornyát. A Fejér és Tolna megyei nemesség azonban Héderváry Ferenc vezetésével megadásra bírta őket június vége felé.

Vas és Zala vármegyék szövetségéhez július 9-én csatlakozott Sopron vármegye, amiből arra következtethetünk, hogy a parasztháború hullámai ide is elértek.

Gosztonyi János győri püspök is sereget tartott íegyverben a keresztések ellen, harcokról azonban ezen a területen sem tudunk.

A Bácskában Nagy Antal osztagát szerb katonák és a nándorfehérvári őrség csapatai támadták, akikhez Bornemissza János erősítéseket is átcsoportosított. Kamanc mezővárosnál, a Duna jobb partján a keresztések, együttműködve a lakossággal, július eleje táján még vereséget mértek rájuk, a győzelmet azonban nem használták ki. Istvánffy szerint Dózsa utasítására Temesvár felé elvonultak. A Tisza partján Perlaknál beérte őket a nemesi haderő és a keresztések harc nélkül megadták magukat. A vereségen része lehetett a szalánkeméni naszádosok árulásának is.

A korábban eredményesen harcoló Borbás pap osztagát Szentlőrincnél teljesen megsemmisítették. Pogány Benedek csapatai pedig továbbra is Bács várát tartották ostromzár alatt.

A háború negyedik szakaszát a keresztések sorozatos vereségei és ritka sikerei jellemzik. Az erők szétagoltsága, az együttműködés hiánya lehetővé tette, hogy a nemesi csapatok részenként semmisítsék meg a kereszties osztagokat, ami a Bácskában elszigetelten tevékenykedő három különítmény esetében különösképp szembetűnő. Temesvár ostroma a kereszties hadvezetés kifejezett hibájából hadászati jelentőségű vereséget okozott: a kereszties főerők maradványai a továbbiakban nem képviseltek jelentős erőt, és a másodrendű irányokban még tevékenykedő kisebb csapatok minden összeköttetése megszűnt.

A háború ötödik szakaszában, július 15-től—augusztus végéig, a nemesi haderő mindenhol támadásba lendült. A harccselekmények túlhaladták Dózsa kivégzését is, amit július 29-e előtt hajtottak végre. A főirányban tevékenykedő Szapolyai seregének, illetőleg Tomori ide átcsoportosított erőinek célja Lőrinc pap csapatainak megsemmisítése volt. Ez előtt Szapolyai könnyen visszafoglalta Lippát és Solymost, mialatt Lőrinc pap osztaga lélegzetnyi szünethez jutott, és Bihar mezőváros körzetében állomásozott. Elkövette azt a hibát, hogy nem igyekezett megakadályozni a két nemesi sereg egyesülését. Így a keresztéseket a túlerő meghátrálásra kényszerítette augusztus elején. Egy okleveles adat szerint a foglyul ejtett Lőrinc papot augusztus 10-én, miután a környéken harcoló keresztéseket szétverték, Kolozsvárott máglyán megégették.

Kraszna vármegyében Valkó várát július végén foglalta el egy nemesekkel is megerősített kereszties osztag, de a sikert nem tudták továbbfejleszteni.

A Munkács körül tartózkodó keresztiesek vezére, a forrásokban élvezéreként, Dózsa Gergellyel, Lőrinc barátal együtt emlegetett Balogh István, a temesvári vereség hírére Lengyelországba menekült, katonái szétszéledtek.

Körülbelül a bihari csatával egyidőben, a Dunántúlon Sós Demeter osztagát Gosztonyi János győri püspök csapata valahol a Bakony környékén szétszórta.

A Bácskában még harcoló osztagot, amely Pogány Benedek vezetésével még mindig Bács várát fogta körül, Pest felől Bornemissza János, Temesvár felől Bánffy Jakab, délről szerb csapatok támadták, és a Duna felé hátráló keresztieseket Apáti mezővárosnál szétverték.

Elszörtan még sokáig rejtőztek keresztiesek. 1515 februárjában fogták el az erdélyi Beszterce vidékén a korábban említett Albert nevű hadnagyot, nemkülönben Viczei kereszties tisztet is.

A háború ötödik szakaszában tehát az egységes vezetést nélkülöző, elszigetelten harcoló kereszties csapatokat a jól összpontosított nemesi seregek mindenhol legyőzték — és a háborút megnyerték.

A megfelelő politikai és hadászati cél nélkül harcoló, széttagolt, gyengén felfegyverzett, a városok és a lakosság nagyobb részétől nem támogatott parasztfelkelést legyőzte a nemesi túlerő. A győzelmet fizikai és jogi megtorlás követte, amelyet Dózsa megégetésével, a tömeges megtorlásokkal és az 1514. évi országgyűlés határozataival, méginkább Werbőczy Hármaskönyvével szoktak jellemezni. A nemesi bosszú kettős következménnyel járt: egyrészt az örökös jobbágyság törvénybe iktatása után a magyar agrárfejlődés a kedvezőtlenebb keleti útra kényszerült, másrészt a parasztháború következményeképp a fegyverviseléstől eltiltott jobbágyság pótolhatatlanul hiányzott a bekövetkező török támadások elhárításához. Éppen ez az a két legfontosabb következmény, amelynek megelőzését Dózsa népe fegyverrel próbálta elérni. Hósi harcuk nem végződhetett ugyan győzelemmel, de az elnyomottak szabadságért vívott évszázados harcának méltó jelképévé vált.